

Kia Tūtahi *Ko e Tu'u Fakataha'*

Ko e Talite Vā Fengāue'aki 'a e

Ngaahi Komiuniti 'o Aotearoa'

mo e Pule'anga Nu'u Sila'

Wawata – Vīsonē

Ke ngāue fakataha 'a e ngaahi komiuniti 'o Aotearoa Nu'u Sila' mo e Pule'anga 'o Nu'u Sila' ke ma'u ai ha sōsaieti potupotutatau, fā'ūtaha mo kei tupulekina.

Kaupapa – Taumu'a

Ke tupulaki 'a e fengāue'aki fakataha 'a e ngaahi komiunitii' mo e pule'anga' ke nau 'uli mo tafoe 'a e ngaahi pole 'oku fehanga'angai mo e sōsaieti' 'i he tafa'aki ki he tukufakaholo fakafonua', sōsiale' mo e anga 'o e nofo', 'ātakai' mo e 'ekonōmika'. 'I he tu'unga ko eni', 'oku pou'ou'i ai 'e he Talite Vā Fengāue'aki' ni 'a hono langa hake 'o ha ngaahi vā fengāue'aki 'i he vaha'a 'o e ngaahi komiunitii' mo e pule'anga', 'o tafe atu ai 'a e ngaahi monuu' ki he kakai kotoa pē, koe'uhi' ke tau kaungā maa'usia 'a 'etau vīsonē'.

Tūāpapa – Ngaahi Makatu'unga

Ko e fengāue'aki fakataha ko ia 'a e ngaahi komiunitii' mo e pule'anga' ko ha kongā fe' unu mahu'inga ia 'o hono lālanga 'o hotau sōsaieti'. 'Oku 'i he uhouhonga 'o hotau vaa' 'a e ngaahi faka'ānaua mo e nofo lelei 'a hotau ngaahi kāinga' mo e kakai fakafo'ituitui 'i hotau ngaahi loto'i komiunitii'.

Ko kitautolu, 'a e ngaahi komiunitii' pea mo e pule'anga', 'oku tau:

- faka'apa'apa'i 'a e makehe ange 'o e vā 'o e Kalauni' mo e kau tangata'ifonua' (tangata whenua) 'o fou 'i he Te Tiriti o Waitangi (Talite 'o Waitangi')
- faka'apa'apa'i 'a hotau hisitōlia' mo e ngaahi ngāue kuo fakahoko 'e he ngaahi komiunitii' mo e pule'anga' ke fakafekefeka'i 'a e ngaahi vā fengāue'aki'
- faka'apa'apa'i mo fakamahu'inga'i 'a e ngaahi tukufakaholo fakafonua kehekehe mo e ngaahi faikehekehe 'o e ngaahi komiuniti 'i Aotearoa Nu'u Sila'
- faka'apa'apa'i mo fakamahu'inga'i 'a e ngaahi tokoni 'a e kau tangata'ifonua', komiunitii' mo e ngaahi kautaha ngāue'ofa'; 'o tatau ai pē pe na'e lahi pe si'i, pe na'e fakafou mai 'i he founga angamaheni' pe na'e 'omai 'i tu'a pē
- faka'apa'apa'i mo fakamahu'inga'i 'a e ngaahi tokoni 'a kinautolu 'oku tukupā honau taimi' mo honau ivi' ki he'enau ngāue'ofa ma'a' e lelei 'a honau ngaahi komiunitii'

- faka'ilonga'i 'a e fatongia 'o e pule'anga' 'i hono fokotu'u 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāue' mo hono leva'i 'a e ngaahi koloa fakapule'anga' pehē ki he mahu'inga 'o e tānaki 'oku fai atu 'e he ngaahi komiunitii' ki hono fa'u 'o e ngaahi tu'utu'uni ngāue'.

Tikanga – Ngaahi Tefito'i Tui'

Ko kitautolu, 'a e ngaahi komiunitii' pea mo e pule'anga', 'oku tau felotoi ke langa hake ha tau vā fengāue'aki 'o makatu'unga 'i ha ngaahi tefito'i tui 'a ia ko e fakava'e kinautolu ki he ngaahi ngāue 'oku tau tukupā ke fai'.

Te tau faka'apa'apa'i 'a e Te Tiriti o Waitangi (Talite 'o Waitangi').

- 'Oku tau faka'ilonga'i 'a e Te Tiriti o Waitangi ko e tohi ia 'oku makatu'unga'aki 'e Aotearoa Nu'u Sila'.
- 'Oku tau faka'apa'apa ki he ngaahi tukupā kotoa pē na'e fai 'e kinautolu na'a nau fakamo'oni ki he Te Tiriti o Waitangi.
- Te tau lālanga'i atu 'a e Te Tiriti ki he'etau ngāue te tau fakahoko'.

'Oku 'i ai 'a hotau fatongia fakatokolahi ke tau fakafanongo mo fai ha tali ki he ngaahi le'o 'o e kakai kotoa pē.

- Te tau a'u atu kiate kinautolu kotoa pē 'oku 'ikai ke nau fa'a kau mai' pea tau fakafenāpasi 'etau ngāue' ki he ngaahi faikehekehe 'i hotau ngaahi komiunitii'.
- Te tau fakatokanga'i 'a e kakai ko ia 'e uesia 'e he'etau ngāue' 'a 'enau ngaahi mo'ui faka'aho'.
- Te tau ngāue ke fakamafeia 'a e ngaahi komiunitii' ke nau mapule'i 'a e fononga 'oku nau fai' mo e feitu'u 'oku nau hu'u ki ai' ki he lelei 'a e kakai kotoa pē.
- Te tau fakatupulaki 'a e ngaahi faingamālie ma'a' e kakai' ke nau kau mai mo nau kei tupulekina 'i honau ngaahi komiunitii'.
- Te tau takimu'a 'i hono tu'uaki 'a e ngaahi tefito'i tui mo e taumu'a 'o e Talite Vā Fengāue'aki' ni.

Te tau ngāue 'i he funga 'o e fefalala'aki.

- Te tau fakahoko 'a e me'a te tau lea'aki' pea te tau fokotu'u ha ngaahi founga ke fakamatala'i mahino ai 'eni ki he tokotaha kotoa pē.

- Te tau fengāue‘aki fakataha ke solova ha ngaahi palopalema ‘e hoko ‘i hotau vaa’.
- Te tau fengāue‘aki ‘i he loto ‘ofa mo lototō.
- Te tau fevahevahe‘aki ‘a ‘etau ngaahi ‘ilo’, fakafiefia‘i ‘a e ngaahi lavame‘a’ pea tau ako mei he‘etau ngaahi a‘usia’.

Ko ‘etau fengāue‘aki fakataha’ ‘e langa ia ‘i he fefalala‘aki mo e fefaka‘apa‘apa‘aki.

- Te tau lea totonu mo feongoongoi.
- Te tau kamata‘i mo tu‘uaki ha founa fetu‘utaki‘anga ‘oku lelei.
- Te tau feongoongoi ki he tataki mo e fale‘i ‘a ‘etau ongo tafa‘aki’ fakatou‘osi.
- Te tau faka‘apa‘apa‘i ‘a e ngaahi lakanga mo e ngaahi fatongia ‘oku tau ma‘u’.

Nga Mahinga – Ko hono fakasino ‘o e ngaahi tefito‘i tui’

‘E fakatefito ‘a e ola lelei ‘a e Talite Vā Fengāue‘aki’ ‘i he‘etau fakasino ‘a e ngaahi tefito‘i tui ko eni’. Te tau kamata mei’ ha fa‘unga mālohi ‘o e ngāue kuo fakahoko ‘i he ta‘u eni’ e hongofulu tupu ke fakafekefeka ‘a e ngaahi vā ‘o e ngaahi komiunitii’ pea mo e pule‘anga’, pea mo ma‘u ai ha ngaahi ola ‘oku lelei ma‘a’ e kakai ‘o Aotearoa Nu‘u Sila’.

Te tau tukupā ke tau fakahoko ‘a e Talite Vā Fengāue‘aki’ ni ke ma‘u ai ‘a e ngaahi ola ko eni’.

- Toe lahi ange ai ‘a hono mahino‘i mo e hā sino ‘a e ngaahi tefito‘i tui ‘i he loto‘i Talite Vā Fengāue‘aki’ ‘aki ‘a hono toutou fakahoko ‘i he ngaahi founa ngāue ‘oku lelei.
- Toe lelei ange mo ‘aonga ‘a e fengāue‘aki ‘a e ngaahi komiunitii’ mo e pule‘anga’ ki he ngaahi me‘a ‘oku nau kaungā tokanga ki ai mo mahu‘inga‘ia ai’.
- Hoko ‘a e ngaahi fengāue‘aki lelei’ ke ma‘u ai ha ngaahi tu‘utu‘uni lelei ‘oku ‘ata mei ai ‘a e ngaahi me‘a ‘oku kaungā tokanga ki ai ‘a e ngaahi komiunitii’ mo e pule‘anga’.
- Kaungā kau ‘a e ngaahi komiunitii’ mo e pule‘anga’ ‘i hono solova ha ngaahi me‘a kuo fuoloa mai ha‘a nau hoha‘a ki ai, hangē nai ko e kau atu ki ha faitu‘utu‘uni fekau‘aki mo e fa‘u tu‘utu‘uni ngāue’ mo e founa fakahoko ngāue’, pehē ki he ngaahi fokotu‘utu‘u ki he ngaahi tokoni fakapa‘anga’.
- Ma‘u ‘e he ngaahi komiunitii’ mo e pule‘anga’ ha ngaahi koloa mo e nāunau ke pou pou ki he toe lelei ange ‘o ‘enau fengāue‘aki’.
- Kaungā kau ‘a e ngaahi komiunitii’ mo e pule‘anga’ ‘i hono vakai‘i ‘o e tu‘unga ‘o e ngaahi fakahoko ngāue’ pea nau fevahevahe‘aki ‘a e ‘ilo ‘oku ma‘u mei ai’.

Te tau faka'aonga'i 'a e ngaahi taukei mo e 'ilo 'oku ma'u 'i loto 'i he ngaahi komiunitii' mo e pule'anga' ke solova'aki ha ngaahi fefaikehekehe'aki pea fa'u ha ngaahi founga ngāue ke fakaivia'aki 'a e ngaahi tefito'i tui 'i he Talite Vā Fengāue'aki'.

Ngaahi fakamo'oni hingoa'

'Oku fakamo'oni ki heni 'a e ngaahi komiuniti 'o Aotearoa/Nu'u Sila' mo e Pule'anga 'o

Nu'u Sila':

Hingoa'

'Aho'

.....

.....

.....